

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА НА ПРОФЕСІЙНУ КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті охарактеризовано "перехідний період" розвитку суспільства. Визначено психологічний зміст перехідного періоду розвитку суспільства. Розглянуто психологічні особливості формування професійної компетентності майбутнього психолога в умовах "перехідного періоду" розвитку суспільства. Проаналізовано психологічні особливості формування професійної компетентності майбутнього психолога в рамках екофасилітативного підходу.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, "перехідний період" розвитку суспільства, формування професійної компетентності, екофасилітативний підхід, формування професійної компетентності майбутнього психолога.

Постановка проблеми. Сьогодні висуваються нові вимоги до якості професійної підготовки фахівців, здатних ефективно працювати в умовах перехідного періоду суспільства, коли підсилюється вплив на людину різних стресогенних факторів, таких, як збільшення темпу сучасного життя та обсягу отриманої інформації, віртуалізація суспільства, зростання ситуацій невизначеності як у професійному середовищі, так і в повсякденному житті. На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах глобальних змін, людина наштовхується на різноманітність принципово нових соціальних і психологічних явищ, за якими стоять не тільки трагедії та випробування, але і не розуміння нових можливостей, що несуть в собі ці явища. Виняткової ваги набуває у зв'язку з цим не лише професія психолога, а й його професійна компетентність. Проблеми професійної компетентності майбутніх психологів присвячено чимало праць, проте процес формування професійної компетентності майбутнього психолога відрізняється в різні періоди розвитку суспільства.

Саме тому **метою статті** є теоретичний аналіз проблеми психологічних особливостей впливу "перехідного періоду" розвитку суспільства на процес формування професійної компетентності майбутнього психолога.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема професійної компетентності висвітлена в сучасній науковій літературі у різних аспектах: дослідження змісту і структури поняття професійної компетентності представлені в роботах І. Зимньої, В. Сластьоніна, С. Клімова, Е. Зеєра, О. Деркача, В. Шадрікова; компетентнісний підхід в освіті представлений в дослідженнях таких вчених як: Л. Мітіна, В. Серіков, В. Болотов, Н. Кузьміна, І. Ладенко; питання професійної компетентності і компетенції спеціаліста відображено в роботах Дж. Равена, С. Холліфорда, Г. Робертса, Р. Боуза, К. Флетчера, А. Фарнема. При цьому залишається маловивченою проблема дослідження професійної компетентності майбутнього психолога в умовах "перехідного періоду" розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи розгляд зазначеної проблеми, необхідно визначити сутнісно-аксіоматичний зміст дефініції "перехідний період" розвитку суспільства. Термін перехідний період у різних дослідженнях досить часто ототожнюють із поняттям "трансформація" і тлумачать його як певний момент у розвитку суцього, що характеризується переходом від накопичення певних ознак нового до руйнування старих засад, становленням якісно нового стану предмета. Трансформація як момент розвитку предмета відображає перехідний стан від того, чого вже немає, до того, чого ще немає, але що має чи може бути.

Перехідний період є етапом еволюційного розвитку суспільства, його сходженням на новий, більш високий щабель розвитку, або стагнацією і регресом. Перехідні стани складноорганізованих систем характеризуються суперечливою взаємодією попередньої і нової стадії еволюції, наслідком чого є невизначеність у векторі розвитку цих систем. Подальший розвиток суспільства залежить від його адаптивних і трансформаційних можливостей відкритості, гнучкості, поєднаних із внутрішньою стійкістю психічних станів.

Перехідний період характеризується змінами в різних сферах життя суспільства: політичній, економічній, культурній. З одного боку, вони детермінують перехідність, а з іншого боку, сама перехідність обумовлює подальші зміни в усіх сферах існування соціуму.

У загальних теоретичних аспектах досліджень останнього часу на перший план вийшли проблеми психологічних особливостей переживання людиною перехідних періодів.

Аналіз психологічних досліджень дозволив визначити стадії проходження "перехідних періодів": становлення (зародження нової системи); зрілість (найбільший прояв всіх потенційних можливостей системи і притаманних їй протиріч функціонування); занепад старої системи і зародження елементів нової [2].

Одним із таких підходів у дослідженні перехідних періодів виступає синергетичний підхід, що акцентує увагу на самоорганізації, нелінійності, нерівноважності, глобальній еволюції, на вивченні процесів "становлення порядку через хаос" [5].

І. Кальной виділяє в перехідному періоді три етапи: "деструктивний, інкубаційний і творчий" [2]. Деструктивний етап – час підготовки передумов інкубаційного і творчого періодів. Межі між етапами перехідного періоду умовні. В умовах деструкції вже здійснюється пошук нових ідей, що демонструє можливості та завдання інкубаційного етапу.

Характеризуючи перехідні періоди, учені прагнуть побудувати ієрархію основних рис, представити їх як систему, вершиною якої є формування нової концепції та зміна картини світу, пошук "новизни" в розгляді основних світоглядних та психологічних проблем.

Така позиція дозволяє визначити основні закономірності та риси перехідних періодів розвитку суспільства:

- межі перехідного періоду невиразні – він виникає непомітно, внаслідок чого важко визначити момент його настання і закінчення;

- в перехідний періоди розвиток часто супроводжується конфліктами з оточуючими, а внутрішнє життя пов'язане з хворобливими і болісними переживаннями та внутрішніми конфліктами;

- розвиток у перехідні періоди, на відміну від стабільних, тимчасово призупиняється, на першому плані знаходяться процеси відмирання і згорання [2].

Важливі наукові позиції для розуміння психологічного змісту "перехідного періоду" представлені в екофасилітативному підході П.В. Лушина [3; 4]. На думку автора, "перехідний період – це нелінійний, малопередбачуваний, незворотній процес в умовах високої міри невизначеності. Від перехідного періоду очікують активності по самозмінам, однак це відбувається не так, як у стабільні періоди – через постановку продуманої цілі і раціональний підбір способів їх досягнення. Це час спонтанної самоорганізації, настільки збагачений змінами і новизною, що досить часто питання не стільки в тому, щоб придумати, як змінитися, скільки в тому, щоб не пропустити шанс, що раптово з'явився, та вміло розпорядитися поточними змінами" [4, с. 15].

Якщо в ситуації перехідного періоду у людини є час на роздуми перед прийняттям рішення, якщо у неї є можливість сумніватися, обговорити проблему з іншими, визначити пріоритети, то, ця ситуація – не екстремальна і, навіть не ситуація виживання, це – ситуація розвитку і покращення. В перехідні періоди у людини на неусвідомленому чи на інтуїтивному рівні зароджуються програми майбутнього життя [4].

Зважаючи на сказане вище, можна визначити психологічний зміст "перехідного періоду" розвитку суспільства та його основні ознаки (рис. 1).

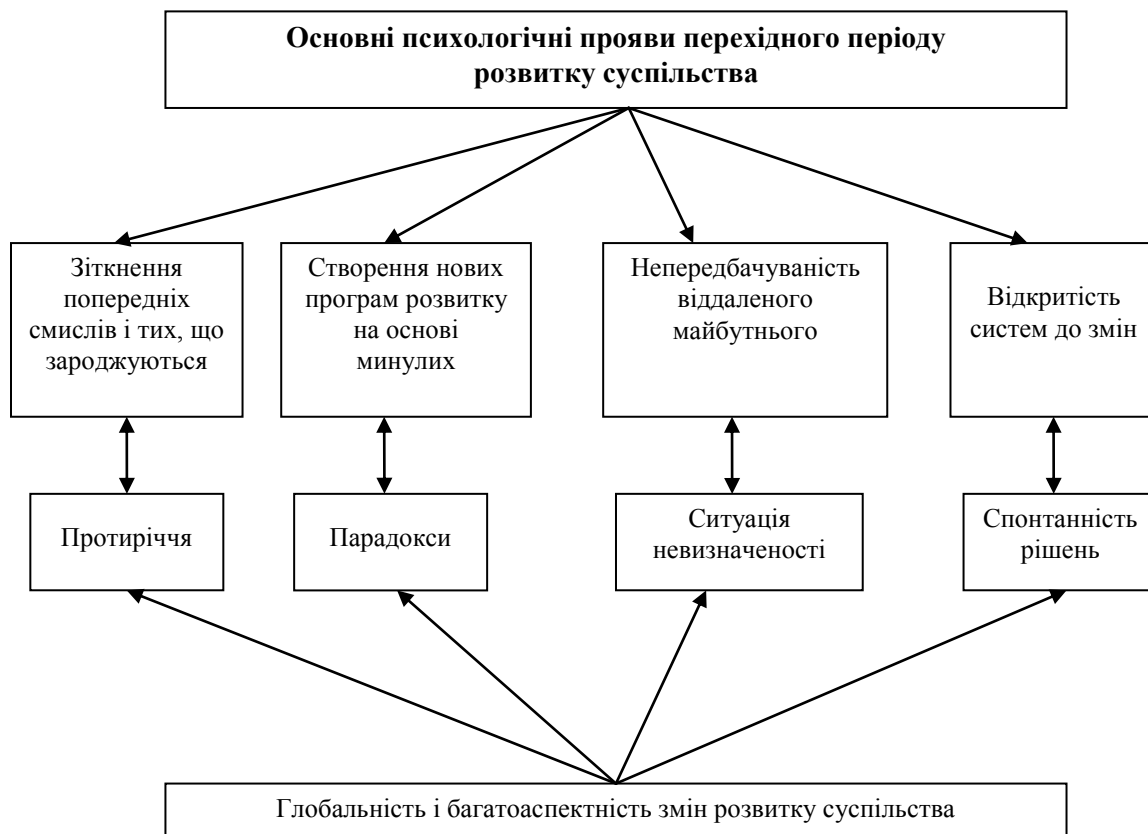

Рис. 1. Психологічні ознаки "перехідного періоду" розвитку суспільства

Ситуація перехідного періоду досить часто супроводжується, невизначеністю, хаотичними діями і неможливістю людини побачити перспективи свого розвитку. Проте вихід є і з такої, на перший погляд, "тупикової" ситуації, навіть якщо немає чіткого уявлення про нього. В перехідний період орієнтація на минулі програми розвитку є малопродуктивним способом.

Потрапляючи в ситуацію невизначеності, люди почуваються некомфортно, часто такі ситуації супроводжуються конфліктами та хаотичними діями. Проте ситуації кризи, хаосу з високим рівнем невизначеності тільки зовні можуть бути оцінені як паталогічні. Насправді їх смисл – в наданні можливості подальшого розвитку як окремої особистості, так і суспільства в цілому.

Однією із передумов розвитку особистості є "прощання" із власним досвідом, звичними способами дій і вступ на "незнайому" територію. В даному випадку толерантне ставлення до невизначеності і хаосу, а іноді і пряма її стимуляція (шляхом відмови від прямого керівництва ситуацією, використання фактору часу), сприяють породженню адекватних способів самоорганізації і відповідно, вирішення практичних задач.

Перехідний період характеризується ломкою світогляду, розчаруванням в ідеалах, руйнуванням ілюзій. Повсякденна реальність існує у формі суперечностей, парадоксів. Але саме цей період є найцікавішим, оскільки особистість окреслює нові етапи розвитку, нове коло спілкування. Особа схильна оточувати себе людьми, звертати увагу на людей, на їх думки чи вчинки, швидше не для того, щоб їх наслідувати, а для того, щоб за допомогою цих людей створювати або стверджувати власну позицію, спосіб життя або дії. Оскільки саме вплив цього кола людей, активізує в психіці той набір думок і емоцій, які сприяють зародженню нових програм майбутнього життя. А їх смисл стає доступним не без участі тих, хто перебуває поряд.

Всі етапи "перехідного періоду" переживаються людиною як сильний стрес та емоційне напруження. У такому випадку особа переживає душевну пустоту і втрату опори. Але саме в такому стані відкривається новий рівень для отримання знань. Не даремно народна мудрість говорить: "Саме пуста посудина наповнюється".

В умовах перехідного періоду суспільства, як і особистісні зміни громадян мають глобальний і багатоаспектний характер: поряд із негативними змінами спонтанно відбуваються і позитивні або інтегративні зміни, які в своїй сукупності сприяють розвитку як всього суспільства, так і окремої особистості.

Таким чином, перехідний період розвитку суспільства – це нелінійний, непередбачуваний та незворотній процес, що характеризується високою мірою невизначеності, коли попередні смисли віджиті, а нові ще не вироблені або існують у формі можливостей для подальшого розвитку.

Проектуючи вищезгадані психологічні особливості перехідного періоду розвитку суспільства на процес формування професійної компетентності майбутнього психолога, варто зауважити, що до психолога як фахівця висувається чимало вимог. Професійна компетентність майбутнього психолога в умовах перехідного періоду розвитку суспільства існує в різних формах: в якості міри вмілості, способу особистісної самореалізації (звичка, спосіб життєдіяльності, захоплення), підсумку саморозвитку чи формі вияву його здібностей.

У психологічній літературі підкреслюється, що поняття "професійна компетентність" на сучасному етапі розвитку суспільства не тотожне поняттю "проходження курсу", воно пов'язане з деякими додатковими передумовами розвитку спеціаліста, його творчим потенціалом і якістю освіти.

На думку В.А. Болотова і В.В. Серікова, "природа професійної компетентності полягає в тому, що вона будучи продуктом навчання, не прямо впливає з нього, а є швидше наслідком його саморозвитку, не стільки технологічним компонентом, скільки результатом особистісного зростання, наслідком самоорганізації і узагальнення діяльнісного і особистісного досвіду" [1, с. 52].

Сучасному суспільству потрібен фахівець, самостійно, критично мислячий і здатний творчо вирішувати проблеми, який уміє вчитися і саморозвиватися, змінювати усталені стереотипи, самостійно працювати із інформацією, трансформувати її в особистісно значимі знання і транслювати в ході професійної діяльності. Саме за умови перехідного періоду розвитку суспільства, що досить часто супроводжується суспільною і індивідуальною дестабілізацією, формуються навички, якості, які не є настільки важливими за умов стабільного розвитку суспільства. Так формуються стресостійкість, змінюються особистісні і соціальні пріоритети, трансформується способи отримання нових знань, прискорюється процес їх отримання, зростають вимоги до їх якості. Те, що студенти вивчають роками, в перехідний період розвитку суспільства, доводиться вивчати миттєво або за досить короткий термін.

Формування професійної компетентності майбутнього психолога відбувається за умови побудови освітнього процесу на недирективних підходах до освіти, де не тільки викладач, але і студент може визначати зміст навчання, методи засвоєння і розширення професійних знань, базуючись на знання та запит у суспільстві (різні аспекти поведінки в травматичних станах та інші виклики сучасного суспільства).

Великого значення набуває інформатизація суспільства і розширення сфери практичного застосування психологічної науки. Саме тому, зростає потреба в підготовці психологів, які повинні вміти орієнтуватися в потоках електронної інформації, використовувати інформаційні ресурси мережі Internet, володіти комп'ютерними методами збору, збереження і обробки інформації, що застосовується в сфері їх професійної діяльності, на основі системного підходу будувати і використовувати моделі для опису

психологічних об'єктів і явищ, проводити комп'ютерний експеримент і аналізувати результати психологічних досліджень.

Практично у всіх розвинених країнах світу в ході реформування системи освіти акцент зроблений на: навчання умінню самостійно здобувати потрібну інформацію, виокремлювати проблеми і шукати шляхи їх раціонального вирішення, уміти аналізувати отриманні знання і застосовувати їх для вирішення нових професійних задач.

До умов та можливостей формування професійної компетентності майбутнього психолога в умовах "перехідного періоду" розвитку суспільства можна віднести і кризи розчарувань, які виникають ще на етапі професійної підготовки.

Сама криза – це своєрідний шанс для людини стати кращою, а для майбутнього фахівця – перейти на черговий етап свого професійного розвитку. Для майбутнього психолога проблема полягає в тому, щоб вміло використати енергію своєї кризи (криза учбово-професійного розвитку) і спрямовувати її в конструктивне річище. Можливо, формування у себе цієї якості чи уміння для студента-психолога виступає більш важливим результатом всього періоду навчання, ніж решта знань й умінь разом узятих.

Наступним цікавим аспектом розгляду кризи є не просто "використання" енергії кризи, але й постійний самостійний пошук складних проблем, які потрібно вирішувати, – своєрідна побудова, проектування, планування криз самому собі. Власне постійний неспокій, пошук нового, нових проблем, характеризує творчу людину і сприяє розвитку її творчого потенціалу та сприяє формуванню професійної компетентності.

Жодна ситуація утруднення або професійні труднощі, не може бути деструктивними, оскільки навіть, на перший погляд, у хаотичних діях особистості під час ситуації невизначеності, що досить часто виникає при вирішенні утруднених ситуацій професійної діяльності, згодом вимальовується певний смисл. А результат проходження кризи збагачує професійну компетентність майбутнього психолога, приймає новий поштовх та дає можливість отримати неоцінений досвід.

Тому у процесі навчання у вищому навчальному закладі студент сам приймає рішення щодо подолання або не подолання чергової кризи, а також щодо пошуку нових проблем у сфері професійної освіти.

Кризи на етапі професійної підготовки можна розглядати власне як постійні "розчарування" ("кризи розчарування") в різних аспектах свого навчання і майбутньої професійної діяльності. Але найбільшим хворобливим "розчаруванням" стає розчарування в самому собі, невпевненість майбутнього психолога в правильності вибору професії, в тому, що з нього вийде компетентний працівник, справжній професіонал. Це і є шанс переглянути способи формування професійної компетентності та умови її використання. Нерідко майбутні психологи чинять опір перспективам змінити вже стійкий погляд на оточуючий світ, на свою професію, і головне, на самого себе, на своє місце в світі і в професії. Кращим засобом захисту від такої перспективи є розчарування не в самому собі, а в оточуючому світі, включаючи і розчарування у своїй професії, і в своєму навчальному закладі.

У цьому контексті, на наш погляд, доречним буде висловлювання П.В. Лушина в рамках екофасилітативного "студент є системою, здатною до саморегуляції, а ситуації утруднення, які досить часто супроводжують процес формування професійної компетентності, акумулюють, надають можливість відкрити нове в собі та навколишньому середовищі" [3, с. 39].

Однією з умов формування професійної компетентності майбутнього психолога, на думку автора, є поява нової особистісно-орієнтованої освітньої реальності. Суть її полягає в тому, що для отримання сучасної професійної підготовки існують не тільки формальні освітні структури, але і неформальні (різного роду курси підвищення кваліфікації, тренінгові програми і багато іншого), а також спонтанні освітні можливості, які частіше за все здійснюються з допомогою телебачення, Internet та інших сучасних форм спілкування і взаємодії людей.

З'являється нова буденність, в рамках якої, не змінюючи звичного способу життя, майбутні фахівці не тільки створюють для себе унікальні освітні стратегії, але й в університетах, на курсах, дистанційно, з мінімальною кількістю формальних зобов'язань, отримувати вищу освіту (причому з унікальним набором професійних компетенцій і кваліфікацій). В результаті студент є суб'єктом освітнього процесу, а педагогі і адміністратори від освітнього закладу, супроводжують цей процес. Психологічний супровід або психологічна підтримка формування професійної компетентності майбутнього психолога, спрямована на прилучення його до творчої діяльності, полягає в розвитку його цілеспрямованості при розв'язанні творчих завдань. Важливою проблемою при цьому є відкритість викладача до постійно змінної навчальної ситуації, позиція відмови від повчань і прийняття взаємної творчості зі студентом. Одночасно з цим в співтоваристві з майбутнім фахівцем відбувається особистісно-орієнтована перепідготовка і підвищення кваліфікації педагогічного складу.

Раніше система освіти орієнтувалася на дефіцитарне уявлення про те, що майбутньому фахівцю не вистачає багатьох чинників для придбання професійних компетенцій. Проте на сьогодні існує профіцитарне уявлення про процес формування професійної компетентності майбутнього фахівця (у суб'єкта освітнього процесу є їх надлишок) [4].

В результаті чого майбутній психолог самостійно може формувати основи своєї професійної діяльності, залучаючи до цього процесу необхідну "кількість і якість" професійних помічників як з боку формальних, так і з боку неформальних і інформальних ("спонтанних" можливостей) освітніх,

психологічних, юридичних та інших інстанцій. Сучасний студент самостійно шукає і знаходить ті способи формування професійної компетентності, що відповідають його власного запиту та сприяють побудові та реалізації своєї стратегії підвищення кваліфікації.

Висновки. Таким чином, перехідний період – це унікальне явище: його прояви вкрай змінні і неповторні, а формування професійної компетентності в таких умовах – це багатство можливостей для подальшого ефективного процесу формування професійної компетентності майбутнього психолога. В перехідний період як у психологів, так і у звичайних громадян проявляються такі риси, які у звичайний час виявити важко. Фундаментальною умовою формування професійної компетентності майбутнього психолога в "перехідний період" розвитку суспільства є усвідомлення необхідності змін, перетворення свого внутрішнього світу і пошук нових можливостей самоздійснення в праці, уміння керувати енергією криз та не пропустити виняткову можливість подальшого розвитку як окремої особистості, так і суспільства загалом.

Перспектива подальших досліджень полягає у дослідженні на основі аналізу психологічної літератури основних механізмів формування професійної компетентності майбутнього психолога в умовах "перехідного періоду" розвитку суспільства.

Використані джерела

1. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 51-55.
2. Гражданское общество: истоки и современность : [коллективная монография / науч. ред. И.И. Кальной, И.Н. Лопушанский]. – СПб.: Юридический центр ПРЕСС, 2006. – 492 с.
3. Лушин П.В. Два измерения принципа "не навреди" и кодекс экологичности / П.В. Лушин // Практична психологія в системі вищої школи : [монографія / за ред. Т.В. Бушуєвої, С.О. Ставицької; авт. кол. кафедри практичної психології та психотерапії]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 38-53.
4. Лушин П.В. Гибридная жизнь: как выживать, когда все рушится? / П.В. Лушин. – К.: НВП Ітерсервіс, 2015. – 32 с.
5. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.

Peregonychuk N. V.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES INFLUENCE OF SOCIETY TRANSITION DEVELOPMENT ON PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Society transition development is characterized in the article. Society transition development is determined as a nonlinear, less predictable and irreversible process which is characterized by a high level of uncertainty when former meanings were already experienced and new weren't produced or exist in the form for future development.

Psychological content of society transition development has been described. We singled out such psychological features of transition as: creating new programme development based on the formers that exist as paradoxes, producing new meanings based on the collision of former and new contradictions, high level of uncertainty of what happens at present and what can occur tomorrow, unpredictable further future, system opening for spontaneous decisions, global and multidimensional character of changes in the society, positive decisions and along with negative experience.

It is sated that professional competence of future psychologist as a way of knowledge, abilities, skills, literacy and education that encourages personal self-fulfillment, future specialists' certainty of their professional choice as a result of which education becomes highly motivated and personally oriented and meets the demands of personal potential, recognizing personality and realizing her own importance.

Psychological peculiarities of forming future psychologist's professional competence in terms of society transition development and within ecofacilitative approach have been researched.

The circumstances of forming future psychologist's professional competence in terms of society transition development have been determined.

Key words: *competence, professional competence, society transition development, forming of professional competence, ecofacilitative approach, forming future psychologist's professional competence.*

Стаття надійшла до редакції 19.05.2015